

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI

**SAMARQAND VILOYATI XALQ TA'LIMI XODIMLARINI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH HUDUDiy
MARKAZI**

IQTIDORLI O'QUVCHILAR BILAN ISHLASH YO'LLARI
(maktab o'qituvchilari uchun uslubiy ko'rsatma)

SAMARQAND - 2020

M. Fayziyeva. Iqtidorli o'quvchilar bilan ishlash yo'llari maktab o'qituvchilari uchun uslubiy ko'rsatma. – Sam VXTXQTMOHM, 2020 y. 24 bet.

Mas'ul muharrir:

J.Eshkuvatov – Samarqand VXTXQTMO hududiy markazi, Ilg'or tajriba va xalqaro hamkorlik ilmiy-axborot tadqiqotlar bo'limi boshlig'i

Taqrizchilar:

M.Nasrullayev – M. Nasrullayev SamDU tarix fakulteti "O'zbekiston tarixi" kafedrası o'qituvchisi

D. Kushanova – Samarqand VXTXQTMO hududiy markazi "Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi" kafedra o'qituvchisi

Ushbu uslubiy ko'rsatmada iste'dodli yoshlar to'g'risida, ularni qanday qilib kashf etish, rivojlantirish hamda rag'batlantirish masalalari ochib berilgan. Uslubiy ko'rsatma umumta'lim maktablari yoshlar etakchisi uchun mo'ljallangan.

Ushbu ishchi o'quv reja va dasturi markaz Ilmiy-metodik kengash yig'ilishining 2020-yil _____ - sonli qaror bilan tasdiqlangan.

KIRISH

Bizning asosiy maqsadimiz – yoshlarning sifatli ta’lim olish imkoniyatiga ega bo’lishiga erishish, ularning o’z qobiliyati va iste’dodini ro’yobga chiqarishi uchun barcha zarur sharoitlarni yaratib berishdan iborat

SHAVKAT MIRZIYOEV.

Yurtimizda tinchlik va barqarorlik, izchil iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishni ta’minlash, inson huquq va erkinliklarini faol himoya qilish, aholi farovonligi va turmush darajasini oshirish kabi yo’nalishlar suveren davlatimizning adolatli va insonparvar siyosatida doimiy ustuvor bo’lib kelmoqda. Ular sirasida jamiyatning ma’naviy yuksalishi va shaxs ma’naviy kamolotiga berilayotgan e’tiborni alohida ta’kidlash lozim. Ertangi kun egalari bo’lgan yosh avlodning ma’naviy va jismoniy kamoloti, zamon talablariga mos bilim olishi, kasb-hunar tanlashi, qobiliyati va iqtidorini erkin namoyon qilishi va yanada rivojlantirishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish maqsadida ulkan ishlar amalga oshirilmoqda.

O’tgan yillar davomida mamlakatimizning ta’lim sohasida olib borgan faoliyati yosh avlodga zamonaviy ta’lim berish bilan birga ularni umuminsoniy va milliy qadriyatlar, yuksak insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalash, ongi va qalbini mafkuraviy va ma’naviy tahdidlardan ishonchli himoya qilish, ularda g’oyaviy immunitet va faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish masalalariga qaratilgan.

Shu ma’noda ta’lim sohasida ulkan moddiy va ma’naviy yangilanishlarga erishildi. Umumta’lim muassasalari kapital rekonstruksiyadan chiqarildi va ko’plab yangi zamonaviy ta’lim muassasalari qurildi hamda zaruriy o’quv laboratoriya jihozlari, darsliklar, axborot texnologiyalari va boshqalar bilan ta’minlandi.

ISTE'DOD VA IQTIDOR HAQIDA TUSHUNCHALAR

Iste'dod – (arab. – tayyorgarlik, tayyorlik, moyillik, qobiliyat) talant, nihoyatda zo'r qobiliyat, biror sohada yuksak darajadagi layoqat. U idrok, tasavvur, tafakkur, xotira, kuzatuvchanlik benihoya o'sganligida, voqea-hodisalarning yangi qirralarini, ularning zamiridagi murakkab aloqadorlikni kashf etishda ko'rinadi. Kishining bilimlarni o'zlashtirishi, nazariy va amaliy masalalarni hal etishi, ijodi, o'z bilimi va malakalarini amaliyotga tatbiq qila bilishidan uning iste'dodini bilish mumkin¹.

Iqtidor – (arab.-kuch-quvvat, qudrat, qodirlik, qobiliyat, holat) shaxsning ijodiy xususiyati va aqliy faoliyati. Iqtidor shaxs faoliyatida turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi: ilmiy, badiiy, texnik ijodkorlikda, sport va kasb mahoratida yaqqol ko'rinadi. SHuningdek, iqtidor inson amaliy faoliyatidagi barcha sohalarda o'ziga xos tarzda aks etadi.²

Iqtidor - bu inson psixikasining butun umr davomida tizimli rivojlanuvchi sifati bo'lib, insonning boshqa odamlarga nisbatan bir yoki bir necha sohada yuqori natijalarga erishish imkoniga ega ekanligi bilan belgilanadi.

Psixologik lug'atda "iqtidor" tushunchasi quyidagicha ta'riflanadi: 1) iqtidor bu – faoliyatning muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta'minlaydigan qobiliyatlarning o'ziga xos uyg'unlashuvidir; 2) iqtidor bu – insonning imkoniyatlari doirasi, faoliyatlari darajasi va o'ziga xosligini belgilaydigan umumiy qobiliyatlar; 3) iqtidor bu – aqliy potensial, ta'lim olish qobiliyati va bilish imkoniyatlarining bir butun individual xarakteristikasi; 4) iqtidor bu – tabiat tomonidan in'om etilgan qobiliyatlar, qobiliyatlar tabiiy asoslarining o'ziga xosligi va ularning namoyon bo'lishi darajalari; 5) iqtidor bu – iste'dodlilik, faoliyatda yuqori natijalarga erishish uchun ichki imkoniyat va sharoitlarning mavjudligi.

Ushbu tavsiflardan kelib chiqqan holda, shuni ta'kidlash mumkinki, iqtidor asosida umumiy intellektual va insonning bilish imkoniyatlarini belgilaydigan, tabiat tomonidan in'om etilgan qobiliyatlar, biror bir faoliyatda (masalan, ta'lim, ijodiy, kasbiy, ilmiy) muvaffaqiyatga erishishni ta'minlaydigan maxsus qobiliyatlar yotadi. Umumiy qobiliyat egalari yuqori intellektual imkoniyatlarga ega bo'lib, muammoning yoki biron-bir masalaning echimini tezda topishi,

---

¹ Педагогика энциклопедия. 2-жилд, Тошкент, 2015. 129-бет.

² Педагогика энциклопедия. 2-жилд, Тошкент, 2015. 140-бет.

faoliyatiga ijodiy yondashishi bilan ajralib turadi. Maxsus qobiliyat egalari esa biron-bir aniq (masalan, matematika, musiqa, rasm chizish, shaxmat o'ynash, sport) faoliyat turiga qobiliyati bo'lgan va mana shu faoliyat bilan shug'ullanishni afzal ko'radilar. Iqtidorli bolalar bu umumiy va maxsus qobiliyatlarni o'zida mujassam etgan bolalardir. Ular boshqa bolalardan quyidagi belgilari bilan ajralib turadilar:

- qiziquvchanligi;
- doimo turli savollarga javob axtarishligi;
- nutqi, tafakkuri, xotirasining tez rivojlanishi;
- erta yoshdanoq musiqa, rasm chizish, kitob o'qish, matematikaga qiziqishi;
- yuqori darajadagi bilish faolligi va o'quv faoliyati;
- masalalarning echimini topishda maqsadga intiluvchanlik va originallik;
- tafakkurning unumdorligi;

Pedagogik nuqtai nazardan umumiy va maxsus qobiliyat yosh davrlarini inobatga olgan holda muhim jihatlarga bog'liq. Erta yosh davrlar – maktabgacha va kichik maktab yoshida iqtidor umumiy hamda universal qobiliyat sifatida ko'rilishi va rivojlanishi mumkin. Vaqt o'tishi bilan bu “umumiy qobiliyat” o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib ma'lum bir yo'nalishni belgilaydi.

Ayni vaqtda bu iqtidor bola tomonidan qay darajada namoyon bo'layotganligiga e'tibor qaratish kerak bo'ladi. Aniq namoyon bo'lgan, ya'ni psixolog, pedagog, ota-onalar tomonidan e'tibor berilgan qobiliyat “aktual”, atrofdagilar payhamaydigan qobiliyat “potensial” qobiliyat deyiladi. Ko'pgina mashhur olimlar, bastakorlar, rassom va yozuvchilar (masalan, yosh V.A.Motsart, F.Galton, I.Mechnikov, K.Gauss, N.Vinner, G.Leybnits, V.Gyugo) erda yoshdayoq o'zlarining qobiliyatlarini namoyon qilganlar. Va aksincha ko'p hollarda bolalikda hech qanday iqtidorga ega bo'lmagan bolalar etuklik davrda muvaffaqiyatlarga erishishlari mumkin.

Bu aqliy potensialga ko'pincha atrofdagilar e'tibor bermasliklari mumkin. Tabiiyki, har bir holatda iqtidorni payhamaslikning sabablari turlicidir. Potensial qobiliyat haqiqatdan ham ma'lum bir vaqtgacha namoyon bo'lmagandir. Balki, ota-onalar pedagoglar va kattalar tomonidan bola qalbining nozik harakatlaridagi o'zgarishlarga etarlicha ahamiyat berilmagandir, intuitiv holda buni payhamagandirlar yoki bilimlari etmagandir. Yoki aksincha, bu

narsalarni tushunmaganliklari sababli boladagi buyuk potensial imkoniyatlarni sezmagalar, va hattoki, bu ijodkorlikni, intellektual tashabbusni negativ xususiyat sifatida qabul qilganlar. Boshqa, xususiyatlarni esa qadrliroq deb hisoblaganlar, ya'ni, hammamizga shaxsiy tajribamizdan ma'lumki, tirishqoqlik, itoatkorlik, saranjom-sarishtalik kabixislatlarni fikrlar originalligi, dadillik, harakatlardagi va mulohaza yuritishdagi mustaqillikdan ustun qo'yadigan ota-onalar, o'qituvchilar, oliy o'quv yurtlari professor o'qituvchilari, rahbarlar uchraydi.

Shaxsning qanday sifatlari va xarakter xususiyatlari, fe'l-atvoridagi va faoliyatidagi fazilatlarini kattalarga kelajakda bolaning buyuk olim, rassom yoki davlat arbobi bo'lishi mumkinligini aniqlashga yordam beradi. Bu savolga javob topish birmuncha mushkuldir. Psixologlar bolaning kelajagini "bashorat" qilish imkonini beradigan qator qonuniyatlarni belgilab berganlar, lekin asoslangan prognozlar berishga hali erishilgani yo'q. SHu bilan birga jahon pedagogika va psixologiyasi sohasidagi tajriba shuni ko'rsatadiki, bolaning imkoniyatlariga ishonchning pedagoglar va ota-onalarning mahoratiga yo'g'rilganligi mo'jizalar sodir etishga qodir. Ba'zi hollarda hayotda insonga tabiat tomonidan berilgan qobiliyatdan ham ko'ra u ana shu xususiyatni qanday rivojlantira olgani muhimdir. Ulg'aygan sari bolalarda aqliy salohiyatini o'sib borishini kuzatish mumkin.

Hayotining birinchi 10 yilligida bolalar aqliy faoliyatining eng qiyin davri, ko'plab yangiliklarni o'zlashtirish, his-hayajonga to'la davr bo'ladi. Bundan tashqari bolalar yoshligi tufayli nerv sistemasi sezgir bo'ladi. Hatto oddiy hisoblagan holatlarimiz ham ularning tez qabul qilishiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bolalarni iqtidori turli yoshlarda namoyon bo'ladi. Agar bolaning konkret rivojlanish vaqti o'tkazib yuborilsa, bu kelajakda uning iqtidorini rivojiga to'sqinlik qiladi. Bola iqtidorini sezgan ota-ona va o'qituvchilar, bunday bolani e'tiborsiz qoldirmasliklari kerak, chunki kelajakda u o'zini qandaydir iqtidorini ko'rsatishi mumkin.

O'z tengdoshlaridan ilgarilab ketgan o'quvchilar qiyinchilik ko'rmaydi, degan xayol noto'g'ri, bunday bolalarni uyda va maktabda ko'p qiyinchiliklar kutadi. Ko'pincha bolalar ularni aqliy faollashuvi ota-onalarning qo'rquvi va bezovtalanishiga sabab bo'ladi, asosiysi bolalarga buni bildirmaslik kerak. Boshqa oilalarda bolalariga berilgan iqtidor ularni yaxshi kelajagini ta'minlaydi. Bolalarni

rag'batlantirishadi va ular bilan g'ururlanishadi. Bunday bolalarda o'ziga yuqori baho qo'yish va mensimaslik holati yuzaga kelishi mumkin. Iqtidorli bolalarni o'qitishda ehtiyot bo'lish zarur. Ular atrofdagilarni qo'llashi va tanqidiga juda sezgir bo'lishadi. Oila sharoitida ham iqtidorli bolalarni «g'alatiroq» hisoblashlari mumkin. SHunday qilib iqtidorli bolalar aqliy salohiyatining boshlang'ich davridayoq muammolarga duch kelishadi. Ularni nafaqat uyda, balki maktabda ham tushunmasliklari mumkin.

Maktabda ularni boshqa bolalar bilan birga o'qitilishi, achinarlisi ular bilgan, ularga endi qizig'i yo'q mavzularni o'qitilishi zeriktiradi. 1-sinfdan ular o'qish, yozish va hisobni biladilar, boshqa o'quvchilar alifbe va hisob – kitobni o'rgangunga qadar iqtidorli bolalar bekorchi bo'lib qoladilar. Albatta xammasi pedagog mahoratiga bog'lik, lekin qanchalik pedagog alohida yondashuv bilan butun sinfga dars o'tmasin, u kuchli o'quvchilargagina diqqat – e'tiborini qaratishi qiyin. Aqlli va faol o'quvchi o'qituvchining diqqatini berilgan vazifalarni tez va oson bajarishi bilan qaratib, o'qituvchi va tengdoshlariga og'irligi tushishi mumkin. Bunday o'quvchilardan kamroq dars so'ralishi kuzatiladi, faolligi kerak emasligini ko'rgan o'quvchi boshka predmetlarga chalg'ishi bilan o'qituvchining mamnuniyatsizligini keltirib chiqaradi. Bora – bora o'qishni sevuvchi faol bola maktabda o'zini ortiqcha sezadi va maktab unga kerakmasdek bo'lib qoladi. Muammoning sababi, iqtidorli bola bilimga chanqoqligi tufayli ko'proq ma'lumot olishni va ko'proq dars o'zlashtirishni hohlaydi, o'rta ta'lim maktabi dasturi esa u hohlagan bilimni berishga qodir emas. Iqtidorli bolalarga alohida yondashilmasa oxir-oqibat o'rta maktab talabiga javob beradigan bo'lib qoladi.

Natijada uning mustaqil fikrlashi, bilimga chanqoqligi va real imkoniyatlari e'tibordan chetda, talabsiz qoladi.

Odatda, iqtidorli bolalardan, boshqa bolalarga nisbatan ko'proq talab qilinadi. Bunday bolalarda shu davrda tengdoshlari bilan qiyinchiliklar tug'ilishi, boshlang'ich maktabni tugatayotganda boshqa bolalar ularni o'zlaridan uzoqlashtirib, hatto xafa qiladigan laqablar ham qo'yishadi, bunday vaziyatda iqtidorli bolalar jamoadan ajralib qolmaslik uchun ulardan ortiqroq bilishi va harakatchanligini ko'rsatmaydi.

O'rta ta'lim maktabida o'qishga halaqit qiladigan iqtidorli bolalarni asosiy ko'rsatgichlaridan biri ular uchun berilgan oddiy

vazifalarni bajarmasligi va o'qishga qiziqish yo'qligidir. Bunday bolalar o'zlari bemalol o'zlashtiradigan mashg'ulotlarni kimdir boshqarishini hohlamaydilar, hatto boshqarilsa xafa ham bo'ladilar. Iqtidorli bolalarni o'qitishni birgina yo'li iqtidorli sinflar yoki maktablarni tashkil qilinishidadir. Shundagina iqtidorli bolalar maktabni tezroq tamomlab, tezroq o'zlari hohlagan oliygohlariga kirishlari mumkin. Bu ularga oldilariga qo'ygan maqsadlariga tezroq erishishlariga sabab bo'ladi.

Iqtidorli bolalar o'z oldilariga qo'ygan maqsadlarga erishishi, Vatanimiz kelajagi va ravnaqi uchun salmoqli hissa bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, bola tarbiyasi kattalarni tarbiya muammolariga e'tiboriga emas, balki bolalarga berayotgan e'tiboriga bog'liqdir.

ISTE'DODLI VA IQTIDORLI BOLALAR TARAQQIYOTINI TADQIQ QILISH

Bu metod sinaluvchilardagi iqtidorlilik va shaxs sifatlarini yuqori darajadagi ishonchlilik bilan ko'rsatib beradi. Biroq ushbu metodga muvofiq iqtidorlilikni individualigining hayot ta'sirida rivojlanishni o'rganish cheklangandir. Hujjat ma'lumotlariga ko'ra sinaluvchilarning va yaqinlarining xotiralari ko'pincha ma'lumot berish mumkin. Bu metod longityud ma'lumotlar yig'ishga asoslangan bo'lib iqtidorlilarning eksperimental guruhini osonlik bilan ajratib olinishi mumkin. Hujjatlarni taqlil qilish va xotiralar bir tomondan individ iqtidorining maxsus xususiyatlarini boshqa tomondan uning muhitga, ta'lim-tarbiyaga ta'sirini tushunishga yordam beradi.

Tadqiqotchi L.Termen o'zining izdoshlari bilan birgalikda yuqori iqtidorga ega bo'lgan bolalar bilan 40 yil davomida longityud tadqiqotini olib bordi. Bu va boshqa tadqiqotlar longityud metodining nazariy va amaliy muammolarni qayta ishlash uchun juda ahamiyatli ekanini ko'rsatdi.

Iqtidor muammosini tadqiq qilish uchun olib borilgan izlanishlarda longityud keng qo'llanilmoqda. Qoidaga muvofiq bir yoki bir nechta sinaluvchi uzoq yillar mobaynida uzluksiz kuzatiladi.

Longityud metodining yutug'i shundaki, u orqali iqtidorlikning potensiali sifatida namoyon bo'lib, aynan shu potensialni qanday rivojlanishi, qaysi davrda qanday namoyon bo'lishini qayd qilib borish unga ta'sir etuvchi turli omillar o'rganish mumkin. Qolaversa longityud metodi tadqiqotlarda eksperiment guruhidan o'zining iqtidorlilik ko'rsatkichi bilan farqlanuvchi nazorat guruqini bo'lishiga imkoniyat yaratadi. Longityud metodining shuncha imkoniyatlari bo'lishiga qaramay iqtidorlik muammosi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarning atigi 10% ida ushbu metod qo'llanilgan. Bu eng avvalo eksperimentlardan boshqa metodlarga qaraganda ko'p vaqt va kuch sarf qilganligi bilan boqliq. Longityud metodini qo'llash uchun sinaluvchilar soni juda ko'p bo'lishi zarur, chunki yillar mobaynida ayrim sinaluvchilar turli sabablarga ko'ra guruhdan chiqib ketishi yoki eksperiment oxirida kutilgan natijani bermasligi mumkin, oxir-oqibat kam sonli sinaluvchilarning ko'rsatkichlari ahamiyat kasb etadi.

Longityud tadqiqotlarning birinchi va eng muqim vazifasi sinaluvchilarning iqtidorlisini ajratib olishdir. Ilgarigidan farqli ravishda hozirda iqtidorni o'lchashda intellektning faktorliligi bo'yicha

ishlab chiqilgan psixologiya konsepsiyalarida tan olinmoqda. Bu bilan bog'liq holda iqtidorning ham ko'p faktorliligi tan olinmoqda. Ko'pgina psixologlarning fikricha, kognitiv ahamiyatga ega bo'lmagan shu bilan birga intellektga bog'liq bo'lmagan kreativlik iqtidorlikning faktori deb qabul qilinmoqda. Qolaversa ayrim psixologlar ijtimoiy muhit omillarini oilaviy sharoit, ta'lim dasturini inobatga olish muhim ekani ta'kidlashmoqda. Turli nazariy konsepsiyalar longityud tadqiqotlarning turli eksperiment shakllariga asos bo'lib xizmat qiladi va natijada ushbu nazariya qanchalik haqiqatga yaqin ekanligi, uni o'zgartirishga zarurat bor yoki yo'qligi aniqlanadi. Longityud tadqiqot uchun iqtidorli bolalarni saralashning eng mashhur mezoni bu jamiyat tomonidan uning imkoniyatlarini tan olinishidir: masalan, maktabni bitirishda yoki qandaydir ko'rik tanlovda yutuqni qo'lga kiritib, rag'batlantirishi. Saralab olingan sinaluvchilar 8-15 yil mobaynida turli so'rovnomalar va intervyular orqali kuzatib boriladi (1-4 yilda 1 marta).

Qo'lga kiritilgan yutuqlar har doim ham iqtidorlilikdan dalolat bermaydi. Shuning uchun yuqoridagi saralash mezoni psixometrik metodlar: intellektual testlar, ijodiy va maxsus qobiliyatlar orqali to'ldirib, o'zgartirilib boriladi. Iqtidorli bolalarni diagnostika qilishning asosiy tamoyili iqtidorlilik konsepsiyalari va yondashuvlarning o'zgarishi bilan o'zgarib borgan.

Hozirgi kunda iqtidorlikni diagnostika qilish uchun ko'pgina testlar ishlab chiqilgan: intellektual qobiliyatlarni o'rganish uchun - Dj.Reven "Progressiv matrisalari"ning murakkablashtirilgan varianti iqtidorli o'quvchi uchun bilish qobiliyatlarining ko'p darajali testi (KRT) (K.Xeller va izdoshlari tomonidan ishlab chiqilgan), intellektual qobiliyatlarini ekspress- diagnostikasi metodikasi (MEDIS-6-7) (E. I. Sheblanova, I. Averina, E. N. Zadorina, 94). Kreativlikni o'rganish uchun Dj. Gilfordning "Noyob qo'llash ijodiy tafakkurning verbal testi" (Averina, Sheblanova, 96), P. Torrensning ijodiy tafakkur testi (TTST) (Sheblanova, 93) maxsus qobiliyatlarni aniqlash uchun testlar matematik, musiqiy, texnik, sensor, motorika uchun testlar va boshqalar (E. M. Borisova, 1987). Iqtidorning serqirra va sermazmunligini inobatga olgan qolda kompleks psixodiagnostika o'tkazish lozim ya'ni shaxsdagi intellektual qobiliyatlar maxsus qobiliyatlar va ijodiy tafakkur bilan birga shaxsning shaxsiy va motivasion xususiyatlarini o'rganish zurrur. K.Xeller, K. Perlet,

V.Siervalod iqtidorlilikni kompleks tarzda tadqiq qilish uchun quyidagilarni o'rganishni taklif qiladilar:

- Intellectlar (kognitiv qobiliyatlar testi va o'qituvchining bahosi yordamida).

- Kreativlik (Dj. Gilford testi boyicha noyob usullarni, P.Torrens bo'yicha kreativlikni verbal iqtidorni aniqlovchi testlar va o'qituvchining bahosi yordamida).

- Ijtimoiy kompetentlik (so'rovnoma va o'qituvchining bahosi yordamida).

- Psixomotor qobiliyat (kompyuter testlari va o'qituvchining bahosi yordamida). - San'at sohasidagi qobiliyat (o'qituvchining bahosi yordamida).

- Kognitiv bo'lmagan shaxs xususiyatlari (so'rovnomalar: bilimga tashnalik, omadga umid qilish omadsizlikdan qo'rqish xavotir, o'ziga-o'zi baho, o'quv uslubi).

- Muhit xarakteri (oilaviy va maktab muhitini o'rganuvchi so'rovnomalar yordamida).

- Intilish (turli sohalardagi faollikni aniqlovchi, turli fandagi o'zlashtirishni ko'rsatuvchi so'rovnoma). Longityud tadqiqotlarini qayta o'tkazish olingan ma'lumotlarni to'ldirish va kengaytirish imkonini beradi. Longityud metod orqali bolalar iqtidorini uzoq yillar davomida o'rganilganligi tufayli uning yosh xususiyatlarini o'rganish imkoniyatini beradi.

Ushbu tadqiqotlar doirasida iqtidorli bolalarning intellektual ijodiy va maxsus qobiliyatlarni rivojlantiruvchi dasturlar ishlab chiqildi. Iqtidorlilik muammosi bo'yicha jahon va xorij tadqiqotchilarining ishlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, iqtidorni shaxsni ijodda o'zini universal, potensial imkoniyatlarini namoyon qilish deb tasavvur qilish keng tarqalgan. Demak:

1) Iqtidor tug'ma va intellektual voqelik deb tushuntiruvchi konsepsiya yangisi bilan almashdi.

2) Iqtidor yuqori intellektual bilan bir narsa emas, vaholanki yuqori intellekt iqtidorlilikning muhim shartidir.

3) Iqtidorlilikni muhim komponenti kreativlikdir.

4) Iqtidor insonning barcha shaxsiy sifatlarida ko'rinadi: qiziqishlari, motivlari, qislari, irodaviy xususiyatlari va boshqalar.

5) Shaxsning ijodiy potentsiali iqtidorlilikni asosini tashkil qiladi. Shu bilan birga u qayot tarzi ijtimoiy muqitning ta'sirisiz avtomatik tarzda namoyon bo'lmaydi.

6) Iqtidorli bolalarni o'rganish uchun aqliy iqtidorning asosiy komponentlarini, rivojlanishi dinamikasini o'rganishga imkon beruvchi- longityud metodini qo'llash maqsadga muvofiqdir. Iqtidor o'ziga xos individuallik bo'lishga qaramay qator umumiy xususiyatlarga ham egadir ko'zatishlar va eksperimentlar natijasida bolalar iqtidorining bir necha tiplarini ajratish mumkin.

Test metodi boshqa metodlardan qar qanday psixologik xususiyat yoki voqelikni sifat va miqdor jiqatdan taqlil qilishga yo'nalganligi bilan farqlanadi. SHuning uchun testlarga qoyiladigan talablar muqimdir. Standartlashtirish. Testlarni standartlashtirish ularni o'tkazish va baholashga qoyiladigan yagona normativdir. Standart: a) metodikani o'tkazish va natijalarni baholash jarayonini umumiy me'yorlarga keltirish; b) qar bir tekshiriluvchining ko'rsatkichlari umumiy ko'rsatkichlar tizimida qanday o'rin egallashini topish uchun zarur yangi shkalani ishlab chiqish. Diagnostik testlar yordamida olingan natijalarni talqin etish uchun bu natijalar muayyan me'yor, ya'ni standart bilan solishtirilishi kerak standart bilan solishtirilgandagina tekshiriluvchining ko'rsatkichlari umumiy ko'rsatkichlar tizimida qanday o'rin egallashini aniqlash mumkin. Miqdoriy ko'rsatkichlarni olishga, mo'ljallangan testlar ballariga nisbatan muayyan standartlarni aniqlashda quyidagi amallar bajariladi:

- barcha tekshiriluvchilarning ko'rsatkichlari asosida o'rtacha ko'rsatkich topiladi;- maxsus matematik statistik amallar yordamida standart oqishish, ya'ni o'rtacha kvadrat oqishish ko'rsatkichi topiladi.

- o'rtacha ko'rsatkichdan yuqoriga va pastga standart oqishish ko'rsatkichiga mos tarzda qadam tashlab, test natijaolarini solishtirish uchun zarur shkala - standart baholar tizimi ishlab chiqiladi. Ishonchlilik - qech qachon absolyutbo'lmaydi. Ishonchlilik testlarning asosiy xususiyatlaridan biri bo'lib, test yordamida olinadigan natijalarning qanchalik barqaror ekanini bildiradi.

Iqtidorli bolalarning intellektual va ijodiy taraqqiyotini diagnostika qilish uchun ota-onalarga maxsus anketalar ishlab chiqilgan. Anketa savollarini tuzishda bolaning individual qobiliyatlarini rivojlanishi haqida turlituman ma'lumotlarni yig'ishga

asosiy e'tibor qaratiladi. Anketa o'zida bolaning jismoniy rivojlanishi, bilish faoliyati rivojlanishi, bolaning qiziqishlari, qobiliyatlari, bolada ijodiy faoliyat va qiziquvchanlikning namoyon bo'lishi, muayyan bilim, ko'nikmalar, maxsus qobiliyatlarga ega ekanligi haqidagi savollarni mujassamlashtiradi. Anketa savollarida bola shaxsiga oid xususiyatlar borasida ham so'z yuritiladi. Muloqotchanlik, liderlikka intilish, maqsadga intilishda qat'iylik. Anglangan ehtiyojlarni o'rganish uchun bolaga V.S.Yurkevich tomonidan tuzilgan 2 ta anketa beriladi ushbu anketa 5 ta savoldan iborat va anglangan ehtiyojlar yaqqol namoyon bo'luvchi, kuchsiz va juda zaif namoyon bo'luvchi kabi darajalarda ko'rinadi.

BOLALAR IQTIDORI VA YOSHLAR ISTE'DODINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Psixologiya fan sifatida yangi bo'lishiga qaramay, uning tarkibi doimo insonlarni qiziqtirib kelgan. Chunki, psixologiya – bu bizning hayotimiz va u har doim, har qanday, har qaerda biz bilan. Shuning uchun fanni turli muammolari yuzasidan oz bo'lsa ham aniq yondoshuvlar bordir. Bu erda, iqtidor muammosi ham chetda qolmaydi. Bundan bir necha 10 yil avval S.L.Rubinshteyn: "Iqtidorlikni o'rganuvchi ko'pgina ishlar mavjud. Biroq, olingan natijalar bu ishga sarflangan vaqtni oqlamaydi. Bu ko'pgina tadqiqotlarning noto'g'ri ekani va ularda qo'llanilgan metodikalarning qoniqarsiziligi bilan tushuntiriladi", deb yozadi. O'tgan ko'p yillar mobaynida ushbu muammo yuzasidan ko'pgina nazariyalar yaratildi. Muammoning dolzarbligi va ahamiyati shundaki, iqtidorli bolalar bilan "oddiy" bolalar singari emas, ulardan farqli ravishda ishlash lozim-ki, bu ulardagi qobiliyatlarni yanada rivojlanishi bilan bog'liq bo'lsin. P.V.Tyulenev iqtidorli bolalar muammosini dolzarb ekanini aniq ko'rsatib bergan: ". . . ushbu muammoni hal qilish bolaning kelajagini va oilaning baxtini belgilab beradi. Ota-onalar haqiqatni bilishini istamaydi va u berkitilgan bo'lishiga qaramay ular haqiqatni bilishlari zarur". Iqtidorni aniqlashdan maqsad iqtidorlikning keltirib chiqaruvchi omillarini o'rganish, iqtidorli bolalarning psixologik, shaxsiy xususiyatlarini o'rganish hamda iqtidorli bolalar bilan ishlashning yo'l yo'riq va vositalarini egallash. Iqtidorli bolalar va ularning psixologik xususiyatlari, qobiliyat, iqtidor, talant tushunchalari haqida ma'lumotlar zahirasi berish hamda ularni shaxsda shakllanishi borasida nazariy va amaliy bilimlar berish lozim.

Iqtidorli bolalar va iste'dodli yoshlar bilan ishlash metodikasi quyidagilarni inobatga oladi:

- qobiliyat tushunchasini mazmunini hamda uni shaxsda shakllanishi haqida bilimlar zahirasi ega bo'lish;
- qobiliyat, talant, iqtidor tushunchalarini mazmunini bilish;
- bolalar iqtidori haqidagi nazariyalarni o'rganish;
- iqtidorli bolalarni psixologik xususiyatlarini borasidagi nazariy va amaliy bilimlarga ega bo'lish;
- iqtidorlikni kelib chiqishiga ta'sir etuvchi omillarni haqida ma'lumotlarga ega bo'lish;

- iqtidorli bolalar bilan ishlashning yo'l-yo'riq, usul va vositalarini egallash.

Iqtidorli bolalar bilan ishlashda psixologlar iqtidorning tuzilishini belgilaydigan asosiy omillarni bilishlari lozim. Bular quyidagilar:

- umumiy intellektual yoki aqliy qobiliyatlarning yuqori darajasi;
- bilish motivining dominantligi — boshqa motiv turlaridan

ustunligi;

- yangi predmetlar, vazifalar, voqea-hodisalarga duch kelganda, muammoni qo'yilishi va echimini topishda ijodiy faollikning namoyon bo'lishi. Iqtidorning erta namoyon bo'lishi ikki yoshdan olti yoshgacha kuzatiladi. Bunday bolalar ikki-uch yoshdan o'qishga intiladilar, uch-to'rt yoshda o'qishni va sanashni biladilar, besh-olti yoshda so'zlarni va uncha katta bo'lmagan jummalarni yoza oladilar. Maktabgacha yosh davrida iqtidorli bolalar boshqalardan intellektning rivojlanish darajasi bilan ajralib turadilar. O'zlarining juda faolligi, ko'plab savol berishlari, qiziquvchanligi, kattalardan oladigan ma'lumotni oson eslab qolishi va qayta aytib bera olishi bilan birga, boy tasavvurga egadirlar. Iqtidorli bolalar ko'p hollarda turli hisob-kitoblarga qiziqadilar, she'r yoki ertaklar to'qiydilar, musiqa asboblari chaladilar, shaxmat o'ynaydilar, rasm chizadilar, qo'shiq aytadilar va raqsga tushadilar. Etti yoshdan o'n yoshgacha bo'lgan davrda bolalar ko'p hollarda kolleksiya yig'ishga (markalar, medallar, sevimli mul'tfil'm va kino qahramonlarining rasmlari va hok...), qog'oz, yog'och va boshqa materiallardan turli predmetlarning loyihalarini yasashga qiziqadilar. Iqtidorli bolalar 3 yoshdan 5 yoshgacha barcha noma'lum bo'lgan narsalarga va yangiliklarga nisbatan mustaqil ravishda javob axtarishda faollik ko'rsatib, kattalarga turli savollar beradilar. Bu savollarga berilgan javoblar orqali atrof olamni, voqea-hodisalarning sabab va oqibatlarining bog'liqligini anglaydilar, shaxsiy hatti-harakatlarini ongli ravishda boshqara oladilar. 3-yoshli bolaga xos bo'lgan hislatlar:

1. Nutqi ma'no jihatidan bir-biriga bog'langan so'zlardan iborat.
2. O'yinda rolga kiradi.
3. Shar, olma va boshqa predmetlarni chiza oladi.
4. O'zi echinib kiyina oladi.
5. Kubiklarni bir-birining ustiga qo'ya oladi.
6. Tayanchsiz zinalardan o'zi ko'tarilib, tusha oladi.

7. 4 yoshli bolalar esa, o'z imkoniyatlarini real baholay oladilar.

Lekin, 4-5 yoshli bolalar hali shaxsiy xususiyatlarini idrok etishga va baholashga qodir emaslar, shuningdek o'zlari haqida ma'lum bir xulosani bera olmaydilar. O'z-o'zini anglash layoqati katta bog'cha yoshida rivojlanib, avval u qanday bo'lgani va kelajakda qanday bo'lishini fikrlab ko'rishga harakat qiladilar. Bog'cha yoshidagi bolalar shaxsining shakllanishiga ko'ra, bu davrni 3 bosqichga ajratish mumkin:

birinchi davr — 3- 4 yosh oralig'ida bo'lib, emotsional jihatdan o'z-o'zini boshqarishning mustahkamlanishi bilan bog'likdir;

ikkinchi davr — 4- 5 yoshni tashkil qilib, axloqiy o'z-o'zini boshqara olish bilan bog'liq;

uchinchi davr esa, shaxsiy ishchanlik va tadbirkorlik xususiyatlarini shakllanishi bilan tavsiflanadi.

Shuning uchun ham maktabgacha yoshidagi bola shaxsini tadqiq qilish juda murakkab jarayondir, chunki ko'pgina shaxsni tadqiq qilish metodlari, katta yoshli odamlarga mo'ljallangan va bolani o'z-o'zini tahlil qilish imkoniyatlariga asoslanmagan. Bundan tashqari psixodiagnostika yordamida o'rganaladigan shaxs sifatleri maktabgacha tarbiya yoshida to'liq shakllanmagan va beqarordir. Bolalar psixodiagnostikasi ixtiyorida faqat maxsus proektiv metodlar ya'ni bolani yutuqqa erishish motivlari va xavotirlanish holatlarini o'rganish metodlari mavjuddir yoki shaxs sifatlarini baholashda ekspert metodlaridan foydalanish mumkin. Bunda bolani yaxshi biladigan kattalar, tarbiyachilar, ota-onalar ekspert sifatida maydonga chiqadilar. Faqat ana shunday tarzda bolani shaxs sifatlariga baho bera olish imkoniyatlariga ega bo'lamiz. Bizga ma'lumki, intellektual testlar odamni aqliy faoliyatni rivojlanganlik darajasi va ularni alohida kognitiv protsesslarini (idrok diqqat, xayol, xotira, nutq) baholashda qo'llaniladi. Quyida maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish jarayonlari, ijodiy (kreativ) qobiliyati hamda bolalarda faoliyatning biror sohasidagi iqtidorni aniqlash bo'yicha bir qator testlar, shuningdek ushbu yoshdagi bolalarda bilish jarayonlarini rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlar hamda ota-onalar uchun maslahatlar taqdim etiladi.

O'rta asrlarda g'arb falsafasida mantiqiy fikrlovchi e'zozlangan bo'lsa, bizning davrimizda muammoni hal qilishda yangilikka, noan'anaviylikka intilish hayotiy chigalliklarni echa olish qobiliyati

tushuniladi. Agar biz 4 yoshli bolani mustaqil kitob o'qiyotganini, 5 yoshli bolani mashinkada o'zining hikoyalarini terayotganini, 9 yoshli bolani oliy matematika tenglamalarini echayotganini ko'rsak, ularning iqtidorliligiga shubha qilmaymiz.

Shunday ekan diagnostika nima uchun kerak axir, hayratlarni isbotlash uchun emas-ku. Unutmaslik kerakki, boladagi iqtidorning namoyon bo'lishi uchun muayyan sharoit kerak va ular borasida eng muqimi - iqtidorni baholay oladigan, ko'ra oladigan, uni namoyon qilishga yordam beradigan insondir. Bu ilk bolalik davridan muhim o'ringa egadir. Agar bola erta o'z tilida gapira boshlasa (gu-gu, ga-gu), qiziquvchan bo'lsa, muhitni faol o'rgansa, lekin bu intilishlar kengaymasa, to'xtab qolsa, bu odatda erta namoyon bo'lgan iqtidorning rivojlanmayotganidan dalolat beradi. Bunday hollar maktab yoshida ham kechishi mumkin. Demak, bola iqtidori haqida gapirganda faqatgina faoliyat natijalariga u yoki bu sohadagi yutuqlariga qaramaslik kerak, chunki iqtidorli bolalarning o'z qobiliyatini namoyon qilish uchun imkon bo'lmagan bo'lishi mumkin.

Shuning uchun ham iqtidorli bolalarni izlash, ularning individual yosh, shaxsiy xususiyatlarini psixodiagnostika qilish zarur. Har qanday soha kabi psixodiagnostika ham yuqori malakani talab qiladi. Hozirda psixodiagnostika maktab amaliyotiga keng kirib borayotganligi bois uning metod va yo'l-yo'riqlari bilan o'qituvchilar, ota-onalarni tanishtirib borish zarur. Psixodiagnostika lotina so'zdan olingan bo'lib, shaxs individual-psixologik xususiyatlarini o'rganish va o'lchash metodlarini ishlab chiquvchi sohasidir.

Bunday metodlar qatoriga testlarni kiritish mumkin. Dastlabki testlar bundan bir necha ming yillar ilgari qadimgi madaniyatda mashhur bo'lgan. qarbiy, zobit, devonbegi bo'lishga talabgor bo'lgan barcha testdan o'tkazilgan. Masalan, qadimgi indeyslarda katta ayiq yulduzidan "ikkitalik yulduzni" ko'ra olgan kishi ovchilik bilan shuqullanishi mumkin bo'lgan (ko'z o'tkirligiga test). qadimgi Xitoyda oliy davlat lavozimlarida ishlashga imtixon topshirayotganlarning qar biri she'r yozishni bilishi lozim bo'lgan (ijodiy qobiliyatlar testi). Turli sinovlar yordamida munosibini tanlash xalq ertaklarida ham o'z aksini topgan. Masalan K.Gossining mashhur ertagida malika Turandot o'ziga munosib qalliq tanlash uchun 3 ta topishmoq beradi. Biroq, psixodiagnostika mustaqil fan sifatida xorijda XIX-XX asrlarda tan olindi. "Tafakkur operatsiyalarini miqdor jiqatdan aniqlash"ga

(F.Galton) urinishlarning boshlanishi psixodiagnostikada intellekt testlari bilan bir qatorda shaxsning boshqa psixologik xususiyatlari, shaxslararo munosabatlarini o'rganuvchi testlar kirib keldi. Parallel ravishda psixodiagnostikaning statistik apparati ishlab chiqildi: korreksion, faktorli, dispersion tahlillar va boshqalar XX asr o'rtalariga kelib qozirgi zamon testlari yaratildi. Kuzatish metodi. Iqtidorli bolalarga yondoshishida ularning individual xususiyatlarini kuzatishimiz qech narsaga erishib bo'lmaydi.

Kuzatish metodining yutuqi shundaki u tabiiy sharoitlarda olib boriladi. Ob'ektni uni o'ziga bildirmasdan kuzatish mumkin. Ushbu metodning yuzaga kelishida M.Y.Basovning xizmatlari katta. U kuzatish ob'ektiga nisbatan munosabatga ko'ra kuzatuvning 3 tip ustanovkasini ajratgan: 1 tip ustanovka - kuzatuv jiddiy maqsad asosida amalga oshirilib, faqatgina zarur sifatlarga inobatga olinib, qolganlariga e'tibor qaratilmaydi. 2 tip ustanovka - kuzatuvchi avvaldan qabul qilingani nazardan qoli bo'lib, kuzatiluvchi haqida aniq ma'lumotga ega bo'lish. 3 tip ustanovka - qandaydir tayyorgarlik bo'lmaganda va ob'ekt diqqat markaziga kelish bilan kuzatuv boshlanadi. Keyin esa olingan natijalar asosida iqtidorli bolalarning dastlabki tavsifnomalari tuziladi.

A.F.Lazurskiy ishlarida tavsifnomalarni rasmiylashtirishning 2 uslubini uchratish mumkin: ma'lum ketma-ketlik asosida ma'lumotlar tekshiruvini tuziladi, tavsifnoma oxirida - rezyume beriladi, tadqiqotchi avval keltirilgan sifatlarni emas, ayni vaziyatlarda yaqqol ko'ringan xislatlarni faktlar asosida isbotlab, ilgari surishi kerak.

Iqtidorli bolalar va iste'dodli yoshlar bilan ishlash metodikasi yuzasidan quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi:

1. Iqtidor va iste'dod belgilari - bu iqtidorli bolaning real faoliyatida namoyon bo'luvchi va uning harakatlarini kuzatish natijasida baholanuvchi xususiyatdir. Iqtidorlilik belgilari faoliyatni amalga oshirish darajasi bilan bog'liqdir. Iqtidorlilik belgilarini muhokama qilishdan avval xohlayman va "qila olaman" tushunchalarini muhokama qilish kerak. SHuning uchun ham iqtidorlilik belgilari iqtidorli 2 muhim jihatini o'zida mujassam etadi: instrumental va motivasion instrumental-bu uning faoliyati usulini xarakterlaydi. Motivasionbolaning faoliyatining u yoki bu tomoniga, qolaversa o'z faoliyatiga munosabatini xarakterlaydi.

2. Iqtidor va iste'dod tushunchalarining o'rganilganlik holatida shaxs faolligi qanchalik bo'lsa iqtidor ko'rinishi ham shunchadir. Shu bilan bir qatorda shuni ta'kidlash joizki, bularning barini mazmun jihatda yirik guruhlariga birlashtirib klasifikatsiyalash mumkin. Har bir faoliyat guruhi faoliyatni muvoffaqqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan muayyan bir qobiliyatlar guruhiga ehtiyoj sezadi. Ushbu yondashuv natijasida AQSH ta'lim qo'mitasi 6ta sohani ajratib ko'rsatadi: intellektual, akademik intilishlar, ijodiy tafakkur, muloqot va liderlik, 30 badiiy faoliyat, psixomotor qobiliyatlar. "Maxsus qobiliyatlar" atamasi tadqiqotlardagi testologik yo'nalishida intellektni o'lchash birinchi o'ringa chiqqanida kirib keldi. Badiiy, musiqiy, texnik va boshqa shu kabi maxsus qobiliyatlar iqtidorga qo'shimcha sifatida ko'rilgan.

3. Iqtidorli va iste'dodli bolalar taraqqiyotini tadqiq qilish metodlari iqtidorlilikni quyidagi mezonlarga binoan turlarga ajratish mumkin: Faoliyat turi va uning psixik sohadagi o'rniga ko'ra turlari; shakllanganlik darajasiga ko'ra turlari; namoyon bo'lishiga ko'ra turlari; turli faoliyat turlarida namoyon bo'lishi kengligiga ko'ra turlari hamda yosh davr taraqqiyoti xususiyatlariga ko'ra turlari.

4. Bolalar iqtidori va iste'dodini rivojlantirish omillari iqtidorli bolalarni aniqlash juda murakkab jarayon bo'lib mutaxassislardan yuqori malakani talab qiladi. Psixodiagnostika metodlari har bir shaxs, ayniqsa o'qituvchi iqtidorli bola haqida tushunchaga egadir bu tasavvurlarni shakllanishiga bizning turli bolalar bilan muloqotda bo'lishimiz, ularni kuzatishimiz va o'zaro qiyoslashimiz asos bo'lib xizmat qiladi. Lekin, bu tasavvurlar sub'ektivlikdan yiroq emas. Qolaversa, iqtidorlilik haqidagi tasavvurlar jamiyat ehtiyojiga bog'liq holda o'zgarib turadi. Turli tarixiy davrlarda iqtidorlilikning turli ko'rinishlari bo'lgan: qadimda jangovor qobiliyatlar qadrlangan. O'rta asrlarda g'arb falsafasida mantiqiy fikrlovchi e'zozlangan bo'lsa, bizning davrimizda muammoni hal qilishda yangilikka, noan'anaviylikka intilish hayotiy chigalliklarni echa olish qobiliyati tushuniladi. Agar biz 4 yoshli bolani mustaqil kitob o'qiyotganini, 5 yoshli bolani mashinkada o'zining hikoyalarini terayotganini, 9 yoshli bolani oliy matematika tenglamalarini echayotganini ko'rsak, ularning iqtidoriga shubha qilmaymiz.

XULOSA

Iqtidorli bolalar va iste'dodli yoshlar bilan ishlash yuzasidan quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi:

1. Iqtidor va iste'dod belgilari - bu iqtidorli boldaning real faoliyatida namolyon bo'luvchi va uning qarakatlarini kuzatish natijasida baholanuvchi xususiyatdir. Iqtidorlilik belgilari faoliyatni amalga oshirish darajasi bilan bog'liqdir. Iqtidorlilik belgilarini muhokama qilishdan avval xohlayman va "qila olaman" tushunchalarini muhokama qilish kerak. Shuning uchun ham iqtidorlilik belgilari iqtidorli 2 muhim jihatini o'zida mujassam etadi: instrumental va motivasion instrumental-bu uning faoliyati usulini xarakterlaydi. Motivasi bolaning faoliyatining u yoki bu tomoniga, qolaversa o'z faoliyatiga munosabatini xarakterlaydi.

2. Iqtidor va iste'dod tushunchalarining o'rganilganlik holatida shaxs faolligi qanchalik bo'lsa iqtidor ko'rinishi ham shunchadir. Shu bilan bir qatorda shuni ta'kidlash joizki, bularninig barini mazmun jixatda yirik guruxlarga birlashtirib klasifikasiyalash mumkin. Har bir faoliyat guruhi faoliyatni muvoffaqqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan muayyan bir qobiliyatlar guruxiga extiyoj sezadi. Ushbu yondashuv natijasida AQSH ta'lim qo'mitasi 6ta sohani ajratib ko'rsatadi: intellektual, akademik intilishlar, ijodiy tafakkur, muloqot va liderlik, badiiy faoliyat, psixomotor qobiliyatlar. "Maxsus qobiliyatlar" atamasi tadqiqotlardagi testologik yunalishida intellektni o'lchash birinchi o'ringa chiqqanida kirib keldi. Badiiy, musiqiy, texnik va boshqa shu kabi maxsus qobiliyatlar iqtidorlilarga qo'shimcha sifatida ko'rilgan.

3. Iqtidorli va iste'dodli bolalar taraqqiyotini tadqiq qilish metodlari iqtidorlilikni quyidagi mezonlarga binoan turlarga ajratish mumkin: Faoliyat turi va uning psixik sohadagi o'rniga ko'ra turlari; shakllanganlik darajapsiga ko'ra turlari; namoyon bo'lishiga ko'ra turlari; turli faoliyat turlarida namoyon bo'lishi kengligiga ko'ra turlari hamda yosh davr taraqqiyoti xususiyatlariga ko'ra turlari.

Turli tarixiy davrlarda iqtidorlilikning turli ko'rinishlari bo'lgan: qadimda jangovor qobiliyatlar qadrlangan. O'rta asrlarda g'arb falsafasida mantiqiy fikrlovchi e'zozlangan bo'lsa, bizning davrimizda muammoni hal qilishda yangilikka, noan'anaviylikka intilish hayotiy chigalliklarni echa olish qobiliyati tushuniladi.

Agar biz 4 yoshli bolani mustaqil kitob o'qiyotganini, 5 yoshli bolani mashinkada o'zining hikoyalarini terayotganini, 9 yoshli bolani oliy matematika tenglamalarini echayotganini ko'rsak, ularning iqtidorigi shubha qilmaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 1992.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T.: “O'zbekiston”, 2016.
3. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi. – T.: “O'zbekiston”, 2017.
4. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O'zbekiston”, 2017.
5. Karimov I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. –Toshkent: SHarq, 1997.
6. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. – Toshkent: SHarq, 1999.
7. Karimov I.A. YUksak ma'naviyat – engilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
8. Anikeev N.P. Jamoada ruhiy muhit. –T.: “O'qituvchi”, 1993.
9. Karimova V.M., Akramova F.A. Psixologiya. T., 2000.
10. G'oziyev E.G. Muomala psixologiyasi. T., 2001.
11. Niyazmetova G. Shaxsni o'rganish metodikalari.-T., 2000.
12. Umarova F. va boshqalar. O'quvchi shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim.-T.: 2013.
13. <http://www.istedod.uz>
14. <http://www.edunet.uz>
15. <http://www.school.edu.ru>
16. <http://www.E-kutubxona.uz>

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
ISTE'DOD VA IQTIDOR HAQIDA TUSHUNCHALAR.....	4
ISTE'DODLI VA IQTIDORLI BOLALAR TARAQQIYOTINI TADQIQ QILISH.....	9
BOLALAR IQTIDORI VA YOSHLAR ISTE'DODINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI.....	13
XULOSA	21
ADABIYOTLAR.....	22

FAYZIYEVA MO‘TABAR MARDONOVNA

IQTIDORLI O‘QUVCHILAR BILAN ISHLASH YO‘LLARI

Texnik muharrir *Abdullayev F.*

Terishga berildi: 10.01.2021 y.

Bosishga ruxsat berildi: 13.01.2021 y

Ofset bosma qog‘ozi. Qog‘oz bichimi 60x84 ^{1/16}.

«Cambria» garniturasini. Ofset bosma usuli.

1,5 bosma taboq Adadi: 50 nusxa. Buyurtma №47/20

Samarqand viloyati Samarqand viloyat xalq ta’limi xodimlarini qayta tayyorlash
va ularning malakasini oshirish hududiy markazi bosmaxonasida chop etildi.

Samarqand shahar, Obidinov ko‘chasi 7-uy.